

ISLOM BANK TIZIMI

Normuxammadov Diyorbek G'ayrat o'g'li

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

Iqtisodiyot fakulteti III bosqich talabasi

Xoliqulov O'ktam Abdumo'minovich

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

Bank ishi kafedrası assistenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Islom bank tizimining nazariy-huquqiy asoslari va uning an'anaviy bank tizimidan farqli jihatlari tadqiq etilgan. Islomiy moliya tamoyillari, xususan, sudxo'rlikning (ribo) taqiqlanishi, foyda va zararni baham ko'rish mexanizmlari hamda aktivlar bilan ta'minlanganlik masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, O'zbekiston moliya bozorida islomiy moliya xizmatlarini joriy etishning istiqbollari, mavjud huquqiy to'siqlar va ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy takliflar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Islom bank tizimi, islomiy moliya, ribo, murobaha, musharaka, muzaraba, sukuk, moliya bozori, O'zbekiston, investitsiya.

Аннотация: В данной статье исследуются теоретико-правовые основы исламской банковской системы и её отличительные особенности от традиционного банкинга. Проанализированы принципы исламских финансов, в частности, запрет на ростовщичество (риба), механизмы разделения прибыли и убытков, а также вопросы обеспечения активами. Рассматриваются перспективы внедрения исламских финансовых услуг на финансовом рынке Узбекистана, существующие правовые барьеры и приводятся научные предложения по их устранению.

Ключевые слова: исламская банковская система, исламские финансы, риба, мурабаха, мушарака, мудараба, сукук, финансовый рынок, Узбекистан, инвестиции.

Abstract: This article explores the theoretical and legal foundations of the Islamic banking system and its distinctive features from traditional banking. It analyzes the principles of Islamic finance, specifically the prohibition of usury (riba), profit and loss sharing mechanisms, and asset-backed financing. Furthermore, the prospects for

implementing Islamic financial services in the financial market of Uzbekistan, existing legal barriers, and scientific proposals for their elimination are presented.

Keywords: Islamic banking system, Islamic finance, riba, murabaha, musharaka, mudarabah, sukuk, financial market, Uzbekistan, investment.

Kirish.

Zamonaviy dunyo moliya tizimi o'zining taraqqiyot bosqichida jiddiy tarkibiy o'zgarishlarni boshidan kechirmoqda. An'anaviy bank modelining foiz stavkalariga asoslangan mexanizmlari global moliyaviy inqirozlar sharoitida o'zining zaif jihatlarini namoyon etgan bir paytda, muqobil moliya tizimi sifatida Islom bank tizimiga bo'lgan e'tibor xalqaro miqyosda keskin ortdi. Islomiy banking shunchaki diniy qadriyatlar majmuasi emas, balki real aktivlar bilan ta'minlangan, spekulativ operatsiyalardan xoli va ijtimoiy adolat tamoyillariga tayangan mukammal iqtisodiy modeldir. Ushbu tizimning fundamental asosi bo'lgan "ribo" (sudxo'rlik)ning taqiqlanishi va foyda-zararni baham ko'rish mexanizmi uni an'anaviy moliya tizimidan tubdan ajratib turadi hamda real sektorning rivojlanishiga bevosita xizmat qiladi.

Islom moliya tizimining global miqyosdagi ko'lami bugungi kunda trillionlab dollarni tashkil etmoqda va bu ko'rsatkich nafaqat musulmon sharqi mamlakatlarida, balki Buyuk Britaniya, Lyuksemburg va Singapur kabi dunyoning yirik moliya markazlarida ham jadal o'sib bormoqda. Bunday qiziqishning boisi shundaki, islomiy moliya vositalari iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda yuqori samaradorlik ko'rsatmoqda. Tizimning "garov" yoki "foiz" emas, balki "sherikchilik" va "savdo" tamoyillariga qurilganligi bank va mijoz o'rtasidagi munosabatlarni yangi bosqichga olib chiqadi. Bu esa o'z navbatida, moliya bozoridagi ishonchni mustahkamlaydi va spekulativ ko'piklar (financial bubbles) hosil bo'lishining oldini oladi.

O'zbekiston Respublikasining yangi taraqqiyot bosqichida iqtisodiyotni liberallashtirish va keng ko'lamli islohotlarni amalga oshirish jarayonida bank-moliya tizimini diversifikatsiya qilish ustuvor vazifaga aylandi. Mamlakatimiz aholisining qariyb 90 foizidan ortig'i islom diniga e'tiqod qilishi, xalqimizning ma'naviy-axloqiy qarashlari va milliy qadriyatlari islomiy moliya mahsulotlariga bo'lgan tabiiy ehtiyojni shakllantirgan. Biroq, statistik ma'lumotlar va o'tkazilgan so'rovnomalar shuni ko'rsatmoqdaki, aholining va tadbirkorlarning sezilarli qismi diniy e'tiqodlari sababli an'anaviy banklarning kredit xizmatlaridan foydalanishni istashmaydi. Bu esa

iqtisodiyotda ulkan hajmdagi bo'sh mablag'larning "yostiq ostida" qolib ketishiga va moliyaviy aylanmadan tashqarida bo'lishiga olib kelmoqda. Islom bank tizimining joriy etilishi ushbu passiv kapitallarni faollashtirish va ularni ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish hamda innovatsion loyihalarga yo'naltirish uchun kuchli turtki bo'lishi shubhasizdir.

Shuni ham ta'kidlash joizki, O'zbekistonda Islom moliya xizmatlarini yo'lga qo'yish nafaqat ichki resurslarni jalb qilish, balki mamlakatga xorijiy investitsiyalar oqimini ko'paytirishning ham muhim vositasidir. Dunyo bozorida "Sukuk" (islomiy obligatsiyalar) va islomiy investitsiya fondlari kabi vositalar orqali milliardlab dollarlik arzon va uzoq muddatli resurslar aylanmoqda. O'zbekistonning ushbu bozorga kirib borishi mamlakatning xalqaro reytinglardagi mavqeini mustahkamlaydi va Yaqin Sharq hamda Islom hamkorlik tashkilotiga a'zo davlatlar bilan iqtisodiy aloqalarni yangi strategik bosqichga ko'taradi. Bu esa o'z navbatida, milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish va davlat byudjetiga tushadigan bosimni kamaytirishga xizmat qiladi.

Biroq, Islom bank tizimini O'zbekiston moliya bozoriga to'liq integratsiya qilish yo'lida bir qator tizimli to'siqlar mavjud. Birinchidan, huquqiy va me'yoriy bazaning mukammal emasligi — amaldagi "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi qonun hamda boshqa qonunosti hujjatlarida islomiy moliya operatsiyalarining o'ziga xos xususiyatlari (masalan, bankning savdoda ishtiroki yoki mulkka egalik qilishi) yetarlicha aks etmagan. Ikkinchidan, soliqqa tortish masalalari — islomiy moliya vositalari qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) yoki boshqa yig'imlar borasida an'anaviy kreditlarga nisbatan noqulay ahvolga tushib qolmasligi uchun "soliq neytralligi" tamoyilini joriy etish talab etiladi. Uchinchidan, soha uchun malakali kadrlar tayyorlash va aholining islomiy moliya bo'yicha savodxonligini oshirish kechiktirib bo'lmas vazifadir.

Ushbu tadqiqot ishi doirasida Islom moliya tizimining konseptual modellari bo'lmish "Murobaha", "Musharaka", "Muzaraba" va "Ijara" kabi vositalarning iqtisodiy mohiyati atroflicha yoritiladi. Shuningdek, maqolada Malayziya, Indoneziya va Turkiya kabi davlatlarning "dual" (ikkiyoqlama) bank tizimini shakllantirish borasidagi muvaffaqiyatli tajribalari tahlil qilinib, ularni O'zbekiston sharoitiga moslashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ilgari suriladi. Maqola davomida islomiy bank xizmatlarini joriy etish orqali kambag'allikni qisqartirish, kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash hamda aholining keng qatlamlarini moliyaviy inklyuzivlikka jalb qilish mexanizmlari tadqiq etiladi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, Islom moliya tizimining rivojlanishi nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy barqarorlikning ham muhim kafolatidir. U insonlar o'rtasidagi moliyaviy munosabatlarni "suvxo'r-qarzdor" formatidan "sherik-hamkor" formatiga o'tkazishni taklif etadi. Bu esa jamiyatda adolatli taqsimotni ta'minlash va moliya tizimining real iqtisodiyot bilan aloqasini mustahkamlash imkonini beradi. Mazkur maqola ushbu murakkab va serqirra jarayonni ilmiy-nazariy jihatdan asoslashga va O'zbekiston moliya bozorini isloh qilish bo'yicha aniq yo'nalishlarni belgilab berishga xizmat qiladi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, u mamlakatimizning uzoq muddatli iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash va global moliya maydonida o'zining munosib o'rnini egallashi yo'lidagi muhim qadamlarni tahlil etadi.

Asosiy qism. Islom bank tizimining fundamental asosi uning axloqiy va huquqiy tamoyillarining o'zaro uyg'unligida namoyon bo'ladi. An'anaviy bank tizimidan farqli o'laroq, bu yerda moliya muassasasi shunchaki pul mablag'larini vaqtinchalik foydalanishga beruvchi va evaziga foiz (ribo) oluvchi vositachi emas, balki tadbirkorlik xatarlari va foydasini bo'lishuvchi hamkor sifatida maydonga chiqadi. Islomiy moliya falsafasining markazida pulning o'zi tovar emas, balki tovarlar va xizmatlar almashinuvini ta'minlovchi o'lchov vositasi ekanligi haqidagi g'oya yotadi. Shu sababli, islomiy banklar tomonidan amalga oshiriladigan barcha operatsiyalar real aktivlar — ko'chmas mulk, uskunalar yoki tovarlar bilan bog'langan bo'lishi shart. Bu holat moliya tizimining real iqtisodiyotdan uzilib qolishining oldini oladi va iqtisodiy inqirozlar davrida tizimning barqarorligini ta'minlaydi. Masalan, "Murobaha" (ustama haq evaziga sotish) bitimida bank mijoz so'ragan texnologiyani o'z nomi bilan sotib oladi va uni ma'lum bir ustama bilan muddatli to'lov asosida mijozga qayta sotadi. Bunda bank pulni emas, balki aniq bir moddiy boylikni moliyalashtirmoqda, bu esa bozorda inflyatsiya bosimini jilovlashga yordam beradi.

Yana bir muhim jihat — "Musharaka" va "Muzaraba" kabi sherikchilikka asoslangan moliyaviy vositalardir. "Musharaka" mexanizmida bank va mijoz muayyan loyihani birgalikda moliyalashtiradi va hosil bo'lgan foyda yoki zarar oldindan kelishilgan nisbatda taqsimlanadi. Bu usul tadbirkorlik subyektlarini yanada mas'uliyatli bo'lishga, banklarni esa loyihalarni o'ta chuqur tahlil qilishga undaydi. Chunki an'anaviy bankda kreditning qaytishi mijozning biznesi foyda ko'rishi yoki ko'rmasligidan qat'i nazar majburiy bo'lsa, islomiy bankda muvaffaqiyat har ikki tomonning umumiy harakatiga bog'liq. Bu esa jamiyatda ijtimoiy adolat tamoyilini mustahkamlab, "boyni yanada boyitadigan, kambag'alni esa qarz qafasiga soladigan" tizimdan voz kechish imkonini beradi. O'zbekiston sharoitida bunday yondashuv,

ayniqsa, startap loyihalar va innovatsion g'oyalarni qo'llab-quvvatlashda ulkan salohiyatga ega, chunki yosh tadbirkorlar ko'pincha garov mulki yo'qligi sababli an'anaviy kreditlardan foydalana olmaydilar. Islomiy banking esa garovdan ko'ra loyihaning rentabelligi va istiqboliga ko'proq e'tibor qaratadi.

O'zbekiston moliya bozorida Islom bank tizimini joriy etishning institutsional masalalari ham alohida ilmiy tahlilni talab etadi. Hozirgi kunda mamlakatimizda ushbu xizmatlarga bo'lgan ijtimoiy talab ortib borayotgan bo'lsa-da, ularni taqdim etuvchi muassasalar uchun yagona huquqiy "o'yin qoidalari" hali to'liq shakllanib ulgurgani yo'q. Islomiy banking uchun an'anaviy banklar tarkibida "islomiy darchalar" (Islamic windows) ochish — bu transformatsiya jarayonidagi eng maqbul va kam xarajatli bosqich hisoblanadi. Bunda bank o'zining amaldagi infratuzilmasidan foydalangan holda, alohida buxgalteriya balansi va Shariat kengashi nazorati ostida islomiy mahsulotlarni taklif etadi. Ushbu modelning joriy etilishi bank tizimidagi sog'lom raqobatni kuchaytiradi va mijozlarga kengroq tanlov imkoniyatini beradi. Shuningdek, lizing xizmatlarining islomiy shakli bo'lgan "Ijara" hamda davlat va xususiy sektor loyihalarini moliyalashtirishda qo'llaniladigan "Sukuk" qimmatli qog'ozlari moliya bozorini diversifikatsiya qilishning muhim drayverlaridir.

Davlatning soliq siyosati Islom moliya tizimining rivojlanishida katalizator vazifasini o'tashi zarur. Islomiy moliya operatsiyalari o'z tabiatiga ko'ra ko'pincha savdo amaliyotlari — sotib olish va qayta sotish bilan bog'liq bo'lganligi sababli, ular an'anaviy kreditlarga nisbatan ikki karra soliqqa (masalan, QQS yoki mol-mulkni rasmiylashtirish yig'implari) tortilishi xavfi mavjud. Shu sababli, xalqaro tajribada keng qo'llaniladigan "soliq neytralligi" tamoyilini milliy qonunchilikka kiritish dolzarbdir. Ya'ni, islomiy moliya mahsuloti orqali sotib olingan uskuna yoki uy-joy uchun to'lanadigan soliqlar oddiy bank krediti orqali olinganidan ko'p bo'lmasligi kerak. Bu esa mazkur tizimning raqobatbardoshligini ta'minlaydi. O'zbekistonda ushbu yo'nalishdagi islohotlar xalqaro moliya tashkilotlari, xususan, Islom taraqqiyot banki (ITB) va Xalqaro islom savdo-moliya korporatsiyasi (ITFC) bilan hamkorlikda olib borilishi maqsadga muvofiqdir.

Shuningdek, Islom bank tizimining ijtimoiy yo'nalishi — "Zakot", "Sadaqa" va "Vaqf" kabi institutlar bilan bog'liqligi jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlikni kamaytirishda muhim rol o'ynaydi. Islomiy banklar qoshida xayriya jamg'armalarining tashkil etilishi kam ta'minlangan qatlamlarni qo'llab-quvvatlash, ta'lim va sog'liqni saqlash loyihalarini foizsiz moliyalashtirish (Qarz al-hasan) imkonini beradi. Bu esa bankning nafaqat foyda oluvchi tashkilot, balki jamiyatning ijtimoiy muammolarini hal qilishda

faol ishtirok etuvchi institut sifatidagi nufuzini oshiradi. Hozirgi kunda O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan ijtimoiy himoya siyosatida ushbu vositalardan foydalanish davlat byudjetiga tushadigan yukni qisman yengillatishi mumkin.

Kadrlar masalasi va aholining moliyaviy savodxonligi Islom bank tizimini rivojlantirishning strategik ustunidir. Islomiy banking mutaxassisi nafaqat zamonaviy iqtisodiyot va buxgalteriya hisobini, balki Islom huquqi (fiqh al-muamalat) tamoyillarini ham chuqur bilishi lozim. Bu esa oliy ta’lim tizimida yangi o‘quv dasturlarini joriy etish va xorijiy ekspertlarni jalb qilgan holda mutaxassislar tayyorlashni taqozo etadi. Aholi o‘rtasida esa islomiy moliya — bu shunchaki "foizsiz qarz" emas, balki mas’uliyatli sherikchilik ekanligi haqidagi tushunchalarni shakllantirish lozim. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi bilan "Islomiy Fintech" yo‘nalishi ham paydo bo‘lmoqda. Mobil ilovalar orqali halol investitsiya kiritish, oltin bilan ta’minlangan raqamli hamyonlardan foydalanish kabi innovatsiyalar ayniqsa Gen Z avlodi uchun jozibador bo‘ladi.

Xulosa qilish mumkinki (faqat tushuncha sifatida), Islom bank tizimi — bu murakkab mexanizm bo‘lib, u moliya bozorini yanada barqaror, adolatli va ochiq qilishga xizmat qiladi. O‘zbekistonning ushbu yo‘nalishdagi qadamlari nafaqat diniy ehtiyojlarni qondirish, balki milliy iqtisodiyotga yangi investitsion oqimlarni olib kirish, kichik biznesni rag‘batlantirish va aholi farovonligini oshirishning muhim omilidir. Global iqtisodiy tebranishlar sharoitida real aktivlarga tayangan moliya tizimining mavjudligi mamlakat iqtisodiy xavfsizligini ta’minlashda mustahkam qalqon bo‘lib xizmat qiladi. Maqolada tahlil qilingan uslublar va xalqaro tajribalar milliy bank tizimini isloh qilishda amaliy dasturilamal bo‘lishi mumkin. Islom moliya tizimining muvaffaqiyatli integratsiyasi O‘zbekistonni mintaqadagi yirik islom moliya markaziga aylantirish uchun barcha imkoniyatlarni yaratadi. Bu esa o‘z navbatida, o‘rta va uzoq muddatli istiqbolda barqaror iqtisodiy o‘shishni kafolatlaydi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, Islom moliya muassasalari 2008-yildagi global moliyaviy inqiroz davrida an’anaviy banklarga qaraganda ancha kam zarar ko‘rgan. Buning asosiy sababi — ularning derivativlar va spekuliyativ operatsiyalardan uzoqligidir. O‘zbekiston bank tizimi ham ushbu tajribadan andoza olgan holda, risklarni boshqarishning islomiy modellarini joriy etishi maqsadga muvofiqdir. Maqolaning ushbu qismida keltirilgan dalillar va tahlillar Islom bank tizimining nafaqat ma’naviy-diniy, balki sof iqtisodiy va pragmatik jihatdan ham afzalliklarini to‘liq tasdiqlaydi. Endilikdagi vazifa — ushbu nazariy qarashlarni amaliyotga, ya’ni qonun hujjatlari va bank mahsulotlariga muvaffaqiyatli ko‘chirishdan iboratdir.

Xulosa. O'tkazilgan tadqiqotlar va tahlillar shuni ko'rsatadiki, Islom bank tizimi zamonaviy moliya dunyosida nafaqat diniy qadriyatlarga asoslangan muqobil yo'nalish, balki iqtisodiy barqarorlikni ta'minlovchi yuqori samarali model sifatida namoyon bo'lmoqda. Uning real aktivlarga tayanganligi, xavf-xatarlarni adolatli taqsimlashi va sudxo'rlikni inkor etishi global moliyaviy inqirozlar davrida tizimning hayotiyeligini isbotladi. O'zbekiston sharoitida ushbu tizimni joriy etish shunchaki bank xizmatlari turini ko'paytirish emas, balki iqtisodiyotga yangi investitsion oqimlarni olib kirish va aholining keng qatlamlarini moliyaviy faollikka jalb qilishning muhim drayveridir.

Maqolada ko'rib chiqilganidek, Islom moliya vositalari — *Murobaha*, *Musharaka*, *Muzaraba* va *Ijara* kabi mexanizmlar — kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlashda an'anaviy kreditlashga nisbatan adolatliroq va jozibadorroq imkoniyatlarni taqdim etadi. Ayniqsa, yosh tadbirkorlar va startap loyihalar uchun garovsiz, sherikchilik asosidagi moliyalashtirish usullari innovatsion taraqqiyotni jadallashtirishga xizmat qiladi. Biroq, bu tizimning to'liq salohiyatidan foydalanish uchun mamlakatda "solih neytralligi" tamoyilini joriy etish, bank va solih qonunchiligini xalqaro Islom moliya standartlariga (AAOIFI) muvofiqlashtirish hamda soha uchun malakali kadrlar tayyorlash tizimini yo'lga qo'yish kechiktirib bo'lmas vazifalar sirasiga kiradi.

Xulosa o'rnida ta'kidlash lozimki, O'zbekiston moliya bozorida Islom bank tizimining muvaffaqiyatli integratsiyasi mamlakatning xalqaro moliya maydonidagi nufuzini oshiradi va Yaqin Sharq hamda Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlaridan yirik sarmoyalar kirib kelishiga zamin yaratadi. Kelajakda raqamli texnologiyalar va Islomiy Fintech yo'nalishlarini rivojlantirish orqali moliya tizimini yanada demokratlashtirish va shaffofligini ta'minlash mumkin. Ushbu islohotlar pirovardida aholi farovonligini yuksaltirishga, ijtimoiy adolatni qaror toptirishga va milliy iqtisodiyotning uzoq muddatli, barqaror o'sishini kafolatlashga xizmat qiladi. Islom moliya tizimi — bu adolatli iqtisodiyot va mustahkam kelajak qurish yo'lidagi strategik tanlovdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. **O'zbekiston Respublikasining Qonuni.** "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni. O'RQ-580-son. 2019-yil 5-noyabr.

2. **O‘zbekiston Respublikasining Qonuni.** "Nobank kredit tashkilotlari va mikromoliyalashtirish faoliyati to‘g‘risida"gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni. O‘RQ-765-son. 2022-yil 20-aprel.
3. **Ayub, M.** Understanding Islamic Finance. — Wiley, 2007. — 516 p. (Islom moliyasi bo'yicha fundamental qo'llanma).
4. **Vaxabov, A. V., Tadjibayeva, D. A.** Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar. — Toshkent: Baktria Press, 2018. — 432 b.
5. **Iqbal, Z., Mirakhor, A.** An Introduction to Islamic Finance: Theory and Practice. — 2nd Edition. — Wiley, 2011. — 416 p.
6. **Usmani, M. T.** An Introduction to Islamic Finance. — Karachi: Maktaba Ma'ariful Qur'an, 2002. — 164 p. (Murobaha va Musharaka bo'yicha asosiy manba).
7. **Baydaulet, E. A.** Islomiy moliya asoslari. — Toshkent: O‘zbekiston, 2019. — 416 b.
8. **Bekkin, R. I.** Исламская экономическая модель и современность. — М.: Издательский дом Марджани, 2018. — 352 с.
9. **Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI).** Shari'ah Standards. — Bahrain: AAOIFI, 2023.
10. **Islamic Development Bank (IsDB).** Annual Report 2024: Responding to Global Challenges. — Jeddah: IsDB, 2025.
11. **O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki.** "O‘zbekistonda islomiy moliya xizmatlarini joriy etish masalalari" tahliliy sharhi. [Elektron resurs]. URL: cbu.uz.
12. **Hasan, Z.** Islamic Banking and Finance: An Integrative Approach. — Oxford University Press, 2014. — 448 p.